

Facultatea di-Ndreptu a Universitatiljei Marin Barleti shi Institutlu Arbinesu di
Lucri Publitsi

Tirana, Arbinishii, 13-14-li di Shcurtu 2013

Conferentsâ internatsiunalâ: Arbinishia sh-minoritâtsli natsiunali, ethnitsi sh-
culturali

=====

Prâpsearea / ascâparea a grupului ethnicu Armânu tu contextulu di identitati ditu Evropa Deadunu / Unitâ

CHIRANA DARLAIANE, avucatâ

Vitse-prezidentâ la „Comunitatea Armânjiloru ditu Rumunia”

Bânâmu adzâ unu kiro di-alâxeri. Criza tsi u treatsi uminâtatea nu easti mashi icunomicâ, easti, ma ghini dzâsu, unâ crizâ di sistemâ, cari va s-aducâ alâxeri la axiili luyursiti pânâ tora traditsionali shi, diunâoarâ, va s-alâxescâ shi contseptulu di identitati.

Veacljea paradiymâ di akicâseari a lumiljei s-pari câ nu mata easti duri tra s-da exiyisii la iventurli tsi s-dizvârtescu adzâ. Easti ananghi di unâ altâ soi di mindueari, unâ altâ urneki di ligâturâ anamisa di oaminji shi natsiuni / craturi natsiunali, unâ altâ soi di numâseari a identitatiljei.

Macâ adzâ, stritsearea, lucrarea mashi trâ tini, suntu luyursiti nica axii di simasii trâ bana sutsialâ-icunomicâ shi cari suntu motorlu a developariljei shi a imnariljei nâinti, s-poati ca tu aprukeatlu yinatoru, tu multi dumeni di banâ umineascâ, sâ si zburascâ trâ unâ lucrari deadunu, solidaritati shi, pânâ tu soni, identitatea s-hibâ akicâsitâ altâ soi, s-aibâ altâ noimâ.

Evropa bâneadzâ adzâ unu kiro uidusitu ca averlu istoricu sâ-shi aflâ calea câtâ lunjinâ. Spunearea, tsânearea a identitatiljei, tu unâ lumi dishcljisâ evropeanâ, andrupâtâ pi axiili shi nomurli a dimucratsiljei liberalâ, easti unâ tihi / shansâ cari nu yini cathi oarâ tu istorii. Tr-atsea gruplu ethnicu Armânu s-aflâ adzâ tu catandisea istoricâ shi sutsialâ tra sâ-shi thimiljiuseascâ unâ urneki / modelu di

bânari tu Evropa Deadunu, cu ma multi partii shi dimucraticâ, mutatâ pi axiili a dialoylui shi pi nomurli polititsi a lumiljei dishcljisâ.

Evropa nu va s-avinâ dheafuraua. Ea caftâ dishcljideari / akicâseari unâ câtâ alantâ shi, deadunu, câtâ axiili universalî a mindueariljei / spiritului, shi cu tsânearea vârtoasâ a identitatiljei. Tr-atsea, idheea di identitati trâ unu populu, andrupâtâ pi unâ limbâ, traditsiuni, adets shi sinidhisi di farâ ahoryea – prindi s-armânâ tu Evropa di adzâ sh-di mâni.

Idheea di fâtseari parti di unu grupu ethnicu / farâ avu di daima simasii, ama adzâ easti sh-ma mari ananghi tra sâ s-dânâseascâ protseslu cari fatsi ca tuts s-hibâ unâ soi, fâra identitati ahoryea.

Craturli tu cari bâneadzâ comunitâtsli di Armânji, icâ itsi altâ soi di comunitati, cari au ananghi di-andrupâmintu trâ armânearea a loru ethnicâ tu banâ, prindi s-akicâseascâ câ agiutorlu cari va lu da, va s-agiutâ la developarea mudernâ a cratlui tu cari dheafuraua, tolerantsa, tinjisearea shi lucrarea deadunu, anamisa di tuts bânâtorilji, suntu luyursiti axii di thimeljiu.

Ti itia câ Armânjilji nu sh-adrarâ unu cratu a loru (tu noima mudernâ, di cratu natsiunalu), isturia shi identitatea nu lâ easti cânâscutâ cata cumu lispseashti. Aestâ xiki di cânushteari s-dukeashti nu mashi la minduerli alântoru andicra di Armânji, ama, ti amârtii, chiola sh-multsâ di Armânji au nica unâ nidealihea/calpâ cânushteari a isturiljei a loru.

A s-hbâ câ anvitsatslji istreanji-academiceanji ditu craturili iu bâneadzâ l- „adrarâ” unâ istorii falshâ / calpâ shi nu furâ canâoarâ antribats tsi dukescu nâshi – Armânjilji, tu suflitlu-a loru, shtiurâ s-armânâ Armânji shi, tu idyiulu kiro, puturâ s-ampartâ cu populili magioritari anamisa di cari bânârâ, idyili axii shi yisi / idealuri.

Populu armânescu nu tricû canâoarâ tu isturia a lui unu ahtari ayunjisitu protsesu di tukeari etnicâ. Tu tricutu, aestu protsesu eara ayru, fuvirosu, ama, Armânjilji sh-aflarâ daima putearea tra s-lu zâptâseascâ.

Adzâ, tukearea etnicâ easti ma puniroasâ/subtilâ, ma greu ti zâptâseari; ascumtâ dupu idheea câ, taha, ma s-nu aproki paradiyma cari caftâ ca tuts s-himu unâ (cu unâ sinidhisi), va s-dzâcâ hii contra la nâintarea icunomicâ-sutsialâ, câ hii armasu nâpoi/conservativu. Aestâ idhee dutsi multu ayonja la alâsarea, kirearea a identitatiljei ahoryea.

Adzâ, Armânjilji suntu unâ comunitati cari s-alumtâ trâ **pricânushteara a statuslui** a loru shi suntu pi cali sâ-shi kearâ limba, asdetsli, identitatea. Cu alti

zboară, suntu „culâsits” s-hibâ diznatsiunalidzats ayonjea. Tr-atsea, tu naua catandasi politicâ, sutsialâ shi culturalâ, easti ananghi di unu bairu di institutsiunji cari s-lâ siyuripseascâ developarea a axiiloru di identitati ahoryea.

Tsi câljiuri / shansi au Armânjilji sâ-shi siyuripseascâ prâpsearea ethnicâ andicra di alanti identitâts tsi li prumuveadzâ culturli ditu craturli tu cari elj bâneadzâ?

Tu catandisea di adzâ, Armânjilji au ananghi s-acâkiseascâ atsea tsi poati s-lâ hibâ garantu trâ ascâparea a loru etnicâ: prindi s-lja meatri sânoasi trâ apârarea shi prumuvarea a identitatiljei a loru – altâ soie, va s-aibâ sh-elj idyeani cata cumu ahânti alti populi trâ cari anvitsâmu tora mashi ditu cârtsâli di istorii.

Tr-atsea angricâmu pi idheea câ Armânjilji au ananghi di institutsiunji cari s-lâ siyuripseascâ prâpsearea/ascâparea ethnicâ.

Tu catandisea giuridicâ-politicâ di adzâ, ta s-putemu s-u dizligâmu aestâ greuâ problemâ, easti ananghi ca tuti vâsiliili s-aibâ tu videalâ câ ari grupuri ethnici cari nu au ndreptu sâ s-hârseascâ di bunetsli a nomurloru di apârari, nomuri cari suntu thimelju trâ tsânearea shi developarea a identitatiljei.

Zburânda di identitatea Armânjiloru sh-di meatri concretii di developari a identitatiljei a loru, prindi s-adutsemu tu cuvendâ **statuslu** tu cari s-aflâ elji adzâ – status di cari s-leagâ tutu yinitorlu a loru ethnicu.

Adzâ, statuslu Armânjiloru tu Rumunii, Gârtsii, Ex Ripublica Iugoslavâ Makidunia, Arbinishia, Sârghia shi Vâryâria easti cata cumu u spunu nomurli giuriditsi a alushtoru craturi.

Nai multu, Armânjilji suntu luyursits ca parti a magioritatiljei natsiunali a cratlui. Mashi tu Ripublica Makidunia, Armânjilji suntu pricânâscuts ca grupu ethnicu ahoryea. (Constitutsiunea a cratlui FYROM fu aprukeatâ la 17-li di Brumaru 1991 shi intrâ tu puteari la 20-li di Brumaru 1991)

Adzâ, tu Rumunii, catandisea giuridicâ a Armânjiloru easti ligatâ di statuslu alushtuii grupu ethnicu, ma ghini dzâsu, di contseptulu di „minoritati natsiunalâ” shi di nomurli cari cumândâsescu aestâ dumeni.

Ama, aestu cadru di nomuri nu s-uiduseashti duri cu developârli culturali, sotsio-polititsi, tr-atsea easti mari ananghi di alti nomuri giuriditsi cari s-poaatâ sâ afireascâ bana shi identitatea ethnicâ, culturalâ, di pisti shi di limbâ la tuti grupurli ethnici shi cari s-lâ siyuripseascâ isa ndrepturi shi isa shansi. Mashi ashi putemu s-

dzâtsemu câ unu grupu etnicu nu easti discriminatu / datu nanaparti andicra di-
alanti grupuri ethnitsi.

Dupu cumu suntu adzâ nomurli giuriditsi tu Rumunii, potu sâ s-hârseascâ di
meatri ahoryea di afireari mashi atseali grupuri ethnitsi cari suntu tu „Consillu a
Minoritâtsloru Natsiunali”(C.M.N.) sh-cari au riprizontantsâ tu Parlamentu. Tr-
atsea, câftarea Armânjiloru ta s-hibâ pricânâscuts ca „minoritati natsiunalâ” s-
amintâ ditu aestâ zori catandasi shi easti singura cali di **afireari sh-prumuvari a
identitatiljei a loru.**

Unu altu lucru di simasii easti atselu câ mashi nomurli electorali / di alidzeri
numâsescu contseptulu / noima a sintaymâljei „**minoritati natsiunalâ**”.

Dupu aesti nomuri, sumu sintayma „minoritati natsiunalâ” s-akicâseashti
„atsea ethnii cari ari riprizontantsâ tu Cunsiliu a Minoritâtsloru Natsiunali”
(Nomlu nr.373/24.09.2004; Nomlu nr.35/2008, Nomlu nr.67/2004) sh-ashi s-tindi
putearea alushtuiu nomu tu tutâ dumenea a banâljei sutsialâ shi culturalâ shi suntu
pricânâscuti ca minoritâts natsiunali mashi grupurli ethnitsi intrati tu C.M.N.

Unâ ahtari soi di numâsiri a contseptului di „minoritati natsiunalâ” ankeadicâ
intrarea altoru grupuri ethnitsi tu C.M.N. shi facu unâ strâmbâ discriminari,
nihâbârsinda shi ndreptulu a omlui la igalitati nântea a nomlui tsi easti spusu tu
Constitutsiunea a cratlui (Constitutsiunea ali Rumunii, aprukeatâ tu 21-li di
Brumaru 1991, alâxità pritu Nomlu nr.429/2003, dupu referendumlu natsiunalu).

Pritu apofasea di Guvernu (H.G.nr.589/2001) s-thimiljusi Consillu a
Minoritâtsloru Natsiunali, fârâ puteari giuridicâ, cu scupolu tra sâ s-siyurâpseascâ
unu dialoyu anamisa di Guvernu shi di sutsatili / organismili di-ndreptu a
bânâtorloru di minoritâts natsiunali, cata cumu shi trâ pripuniri trâ alâxearea, ma s-
hibâ ananghi, a nomuriloru ditu aestâ dumeni.

Art.2 ditu apofasea di Guvernu H.G.nr.589/2001 spuni câ tu C.M.N.”*intrâ
câti 3 oaminji/riprizontantsâ ditu sutsatili / organismili cari suntu a minoritâtsloru
natsiunali, shi elji suntu shi riprizontantsâ tu Parlamentulu ali Rumunii.*”

Aestâ apofasi di Guvernu adutsi unâ nindreaptâ keadicâ / discriminari
anamisa di bânâtorlji cari suntu ditu unâ minoritati natsiunalâ cari ari riprizontantsâ
tu Parlamentu sh-di-atselji cari nu potu sâ s-hârseascâ di aestu lucru. Aestâ apofasi
nu tinjiseashti Constitutsiunea, cari spuni câ tuts bânâtorlji au isa-ndrepturi nântea
a nomului shi suntu avinati alanti grupuri ethnitsi cari nu au riprizontantsâ tu
Parlamentu – cata cumu **Armânjlji.**

Ahâtu kiro câtu nu ari unu nomu cari s-numâseascâ cumu prindi statuslu a minoritâtsloru, factulu câ suntu pricânâscuti ca minoritsâts natsiunali mashi *atseali comunitâts cari au chiola sutsati / organismi sh-cari, dupu alidzeri, acâtsarâ unu locu tu Parlamentu* – luyursimu apofasea a Guvernului ali Rumunii câ easti politicâ.

Altâ mintâturâ easti atsea câ nomurli di alidzeri / electorali da cali s-hibâ aleptsâ mashi bânâtorlji atsiloru minoritâts natsiunali cari au riprizintantsâ tu Parlamentu icâ atsiloru tsi suntu tu Consillu a Minoritâtsloru Natsiunali.

Ashi, easti câlcatu **ndreptulu a cathiunui grupu etnicu minoritaru cari existeadzâ de facto** tra s-hibâ pricânâscutu *de jure* ca **minoritati natsiunalâ**: di-unâ parti, potu s-intrâ tu Cunsiliu a Minoritâtsloru Natsiunali mashi sutsatili / organismili tsi au riprizintantsâ tu Parlamentu shi, di-alantâ parti, potu s-ljia parti la alidzeri (tra s-poață s-intrâ tu Parlamentu) mashi grupurli ethnitsi ditu C.M.N.

Easti unâ keadicâ di cari nu poati s-treacâ unu grupu etnicu cari caftâ s-hibâ pricânâscutu ca minoritati natsiunalâ shi ashii suntu nihâbârsiti axiili di thimeljiu a cratlui mudernu, evropeanu: **isa tu-ndrepturi, tolerantsâ / bânari cu akicâseari, nidiscriminari, ndreptulu la ma multi partii polititsi (pluralismu).**

Ma s-lomu tu meatri tuti aesti anyrâpsiti ma-ndzeanâ, putemu s-dzâtsemu câ niaprukearea a statuslui di minoritati natsiunalâ angârdeashti Armânjloru ndreptulu ta sâ s-hârseascâ di bunetsli a meatriiloru di apârari tsi cathi cratu ari borgea s-li tinjiseascâ andicra di cathi bânâtoru a minoritâtsloru natsiunali.

Tu aestâ catandasi tu cari s-aflâ, Comunitatea Armânjiloru ditu Rumunia nu poati sâ-shi agiungâ scupadzlji fârâ unu andrupâmintu di institutsiunji shi fârâ unâ pricânushteari a grupului etnicu armânescu ca minoritati natsiunalâ. **Mashi aestu status poati s-agiutâ la tsânearea shi developarea a identitatiljei Armânjiloru.**

Fârâ aestu andrupâmintu institutsionalu, comunitâtsli ethnitsi va s-astingâ, va s-tukeascâ tu grupuri magioritari sh-aestu lucru va s-aducâ unâ znjii trâ tuts: ma multi pârtsâ facu unu trupu ântregu. Ma keari unâ parti di elu, sh-alantâ parti va s-hibâ ankidicatâ sâ s-ducâ nâinti...

Mashi libirtatea shi andrupâmintulu trâ tsânearea a ientitatiljei ahoryea a tutâloru comunitâtsloru va s-agiutâ uminâtatea s-bâneadzâ tu armunii shi akicâseari.

Singura shansâ trâ prâpsearea ethnicâ a Armânjiloru easti s-hibâ apufusits câ kirolu mudernu adusi sh-multi bunets, s-hibâ dishcljishi câtâ vreami, tolerantsâ, tinjii andicra di-alanti milets shi, tu idyiulu kiro, sâ-shi aveaglji identitatea ahoryea shi s-lucreadzâ trâ nâintarea a ljei.

Armânjilji potu s-hibâ bânâtori / tsitâtseanji bunji tu unu cratu natsiunalu shi, tu idyiulu kiro, potu sâ-shi aveaglji identitatea cari easti ahoryea di-atsea a magioritatiljei. Nu ari vâra-mbodyiu tu aestâ soi di bânari shi, ma multu, elji potu s-hibâ unâ urneki /paradiymâ, unâ lectsiuni di bânari deadunu tu akicâseari, tolerantsâ – hâri cari nâ-nveatsâ sâ stritseamu dheafuraua shi s-câftâmu deadunu axiili di thimeljiu shi atseali universali a uminitatiljei.

Trâ aesti furnjii, soia cumu va s-hibâ mutritâ shi andreaptâ prublema armâneascâ ari unâ multu mari simasii. Ea poati s-dizvâleascâ sh-unâ nauâ cali di akcâseari shi andridzeari a prblemâljei di identitati tu Evropa.

Suctseslu andridzeartiljei / dizligartiljei a prblemâljei armâneascâ easti ligatu sh-di suctseslu a mutartiljei a nâului adârâmintu trâ unâ lumi multinatsiunalâ evropeanâ.

04.02.2013,

Bucureshti, Rumunia